

جامعه‌شناسی ده در ایران

نوشته دکتر خسرو خسروی - ناشر مرکز نشر دانشگاهی - تهران، ۱۳۷۲، ۱۲۸ ص.

بیژن افسر کشمیری

بعد از چاپ کتاب «جامعه‌شناسی روستای ایران» تألیف دکتر خسرو خسروی که در سال ۱۳۵۱ توسط انتشارات دانشگاه تهران چاپ و منتشر شد اینک «جامعه‌شناسی ده در ایران» پیش روی ماست، این کتاب ما را با جامعه‌شناسی ده و بیش از هر چیز با مفهوم «ده» و «روستا» آشنا می‌کند فصل اول کتاب با کلیات آغاز می‌شود: تعاریف اداری و تعاریف عرفی از ده، همان طوری که نویسنده در پیش‌گفتار در رابطه با «روستا» و «ده» خاطر نشان می‌کند.

«...گرچه امروز در شهرها روستا به مفهوم ده به کار می‌رود و ظاهراً این به خوش‌آهنگی کلمه «روستا» نسبت، به کلمه «ده» ارتباط دارد اما در مناطق روستایی دهقانان محل سکونت خود را ده می‌خوانند و از لحاظ تاریخی نیز ده با دهکده در مقابل شهر در زندگی اجتماعی ایران دارای اهمیت است.»

و در جای دیگر می‌نویسد: «زمینه جامعه‌شناسی ده مشخص‌تر است و بیشتر به بررسی فضایی نهادها، به ویژه نهادهای اجتماعی اقتصادی و قشربندی اجتماعی سر و کار دارد و اهمیت کمتری به تولید در کشتزارها می‌دهد و از همین جاست که جامعه‌شناسی ده از جامعه‌شناسی کشاورزی جدا می‌شود»

در واقع به چیزی اشاره شده که کمتر مورد توجه قرار گرفته و کمتر روی آن کار شده است معمولاً آقای خسروی کتاب‌هایش کم حجم و کم قطر ولی پر محتوا و پر از دریافت‌های نو است شاید بتوان گفت انسان را زود به قلب ماجرا می‌کشاند و از حاشیه پردازی، مکررگویی و پرگویی و جملات دهن‌پرکن خودداری می‌کند مضافاً اینکه در همه موارد تجزیه و تحلیل جامعه‌شناسی - همان چیزی که Anelyse Sociologique نامیده می‌شود - در همه جا و همه موارد، تم جامعه‌شناسی در سطر به سطر کارهایش نمایان است. مطالبی که درباره جامعه‌شناسی ده تهیه شده شاید نتیجه بیش از ۲۰ سال کار در زمینه روستاهای ایران است. مقام کسانی که دست اندرکار تحقیقات اجتماعی در ایران هستند از جمله خود مؤلف که در پیشگفتار اشاره می‌کند «شناخت فرهنگ گرانبار جامعه ایران بدون بررسی آداب و رسوم و اعتقادات مردم ده‌نشین میسر نیست یا به عبارت بهتر تنها با پژوهش در فرهنگ مردم دهکده‌هاست که می‌توان به فرهنگ حقیقی ایران پی برد.» معتقدند که روستای ایران آئینه نمای فرهنگ ایران است یا به عبارت دیگر «ده گنج پنهان فرهنگ ملی ایران»^۱.

کتاب در ده فصل با ویرایش نیره توکی از ویراستاران

پرتوان نشر دانشگاهی تدوین شده است. فصل اول کتاب با کلیات شروع می‌شود در فصل دوم نویسنده بحث را روی جمعیت روستایی باز می‌کند جوانی جمعیت، اشتغال از زیر فصل‌های مهم بحث است همانطوریکه آمده است «فروپاشی نظام قدیمی زراعی بر اثر وارد شدن مناسبات سرمایه‌داری به ده و به دنبال آن دود ماشین آلات کشاورزی به روستا و نیز رشد جمعیت بیکار (فصلی و دایمی) مسئله مهمی در دهکده‌ها پدید آورده است و پس از ارائه چهار جدول، مهاجرت از ده به شهر و وضع جوانان روستایی و به دنبال آن فصل سوم ارتباط شهر و ده را عنوان کرده است.

نویسنده ارتباط شهر و ده را از جنبه‌های متفاوت اقتصادی - اجتماعی - سیاسی و فرهنگی مورد بحث قرار داده و معتقد است که شهر همیشه بر ده تسلط داشته است و در تفاوت شهر و ده عنوان کرده است که تفاوت‌های عمده‌ای از نظر فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، سطح زندگی و میزان برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی میان شهر و ده وجود دارد.

در فصل چهارم، فضا در روستا از ارتباط فضایی دهکده و شهرک‌های روستایی و فضای شهری و اینکه نوآوری شهرها برای پیشرفت اجتماعی در روستاها ضرورت دارد صحبت شده است. در واقع روستاها به سوی شهر جهت یافته‌اند. در بحث فضای سیاسی نخستین آشنایی دهقانان را با سیاست از طریق ارتباطشان با مالکیت در جریان تولید می‌داند که منجر به برخورد سیاسی با دستگاه دولت می‌شود. در فضای حقوقی نویسنده معتقد است که فضای حقوقی در دهکده‌های ایران ارتباط مستقیمی با ساختار تولید دارد و در جای دیگر در دهکده‌ها با فضای جغرافیایی ده (اراضی ده) چه قابل کشت و چه بایر) و با امور آبیاری ارتباط داشت.

در بحث فضای جامعه شناختی به جمله کلیدی بر می‌خوریم که فهم آن را آسان‌تر می‌کند «فضای جامعه شناختی برآیند منطقی ساختارهای اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی در فرآیند تاریخی، فضای جامعه‌شناختی (روابط اجتماعی) خاصی را در دهکده‌های ایران پدید آورده است که با شناخت آن می‌توان به سهولت ده را از شهر تمیز داد و به ویژگی‌های زندگی اجتماعی در دهکده آگاه شد.

در بحث سکونت و مسکن (فصل پنجم) اعتقاد و نویسنده بر این است که هر یک از سکونت‌گاه‌های ایران (آبادی‌های کوچک و بزرگ) روابط خاص اجتماعی با آب و نحوه بهره‌مند شدن از آن با تولید هماهنگ بوده است، بدون در نظر گرفتن این دو عامل شناخت معماری خانه‌ها میسر نیست.

در فصل ششم ساختار فرهنگی: فرهنگ روستایی از فرهنگ عشایری به خوبی مشخص شده و جدایی فرهنگی بین شهر و روستا و مفهوم کار که در دهکده‌ها برخلاف شهرها به ویژه در صنعت جنبه بیگانه ندارد در دهکده عشق به کار جنبه معنوی به خود گرفته و با عادت درهم آمیخته است.

فصل هفتم قشربندی اجتماعی مشتمل است بر تاریخچه که وضع دهقانان ایران که در حالت بزرگواری بسر می‌برند توجه می‌کند نویسنده عنوان می‌کند که وضع دهقانان در طول تاریخ ساسانیان که قبل و بعد آن جنبه روستابندی داشته و هیچگونه حقی نسبت به زمین نداشته‌اند.

و این گذار از بزرگواری به دهقانی و مطرح شدن حق نسق و سرانجام پیدایی و رشد دهقان - مالکی و رعیتی در روستاهای ایران از قرن سوم هجری به بعد شکل گرفته است.

در فصل هشتم: ساختار خانواده، نویسنده معتقد است که خانواده دهقانی از لحاظ حقوق خانوادگی از عرف و سنت‌ها و ارزش‌های مذهبی متأثر است و در بیشتر مناطق روستایی در نظام خویشاوندی بسر می‌برد و در جای دیگر می‌نویسد خانواده دهقانی دارای ویژگی‌های مشخص است شکل و نوع آن بسیار متأثر از تولید است بدین معنا که در دهکده‌های اساس تولید بر پایه دامداری است یا خانواده‌ای که در جامعه دهقانی قرار گرفته و اساس تولید بر پایه‌های زراعت است تفاوت دارد.

در فصل نهم: نویسنده هم انبوهی «گمان شافت» را مطرح می‌کند و می‌گوید که درهم انبوهی روستایی افراد و گروه‌ها، خانواده‌ها، خویشاوندان و همسایه‌ها با هم و با دیگران و در ارتباط با زمین و تولید و روابط اجتماعی، اقتصادی مناسبات خاصی دارند که در جامعه «گزل شافت» وجود ندارد. اصیل‌ترین ویژگی هم‌انبوهی در خانواده، چه خانواده دهقانی و چه خانواده عشایری یافت می‌شود.

بالاخره در فصل دهم در مورد مؤسسات صحبت رفته است در واقع پیشینه‌ای در مورد قوانین وضع شده در مورد روستا عنوان شده و اینکه سابق بر این هیئت وزیران چه قوانینی برای حل و فصل اختلافات میان ساکنان روستا در مورد روستاها و دهات وضع کرده‌اند. قانون کدخدایی - خانه انصاف و پس از انقلاب اسلامی شوراها، جهاد سازندگی و دگرگونی در هرم قدرت روستاها همانطوری که نویسنده معتقد است که «ظاهراً چنین می‌نماید که دهکده‌های ایران در آغاز فرآیندی قرار گرفته اند که با زندگی شهری عینیت پیدا کند و ده و اهالی آن بتوانند در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی خود مشارکت کنند.»

کتاب از انسجام فصل‌ها و ارتباط آن‌ها حکایت می‌کند هر فصلی با سر آغاز شروع می‌شود و زمینه مطلب را به دست می‌دهد. کتاب به طور کلی مفید در زمینه مطالعات روستایی است. این کتاب همراه با کتاب جامعه‌شناسی روستایی ایران می‌تواند مجموعه جالبی از اطلاعات در مورد روستا و ده باشد و مسائل و مشکلات و بالاخره جامعه‌شناسی روستا و ده را روشن کند.

نویسنده

۱- عنوان نقد کتاب «جامعه‌شناسی ده در ایران» از نیره توکی خمینی، در مجله نشر نقش، شماره ۵ مرداد و شهریور ۷۲.